

OPONENTSKÝ POSUDEK NA DIPLOMNÍ PRÁCI

Jiří Fialka, „A tak by měli všichni dělat.“ Konstrukce „společenství Čechů“ ve vybraných cestopisných dílech Václava Matěje Krameria, FHS UK, KOA, Praha 2013, 74 stran

Předkládaná diplomní je velmi dobře zpracována, má jasně stanovené badatelské otázky a zakládá se na pečlivé práci s prameny a s dosavadní literaturou, kterou autor příkladně rozebírá i z hlediska jejích teoretických východisek a předpokladů. Fialka považuje nacionální diskurs za hlavní formant Krameriových cestopisů a pokusil se tudíž vlastní výklad současně zakotvit v teoriích moderního nacionalismu, především v díle Benedicta Andersona, konceptu nového historismu a alterity (o problémech s tím spojených srov. níže v posudku). Autor sám zaujímá umírněně konstruktivistický postoj v tom smyslu, že se nacionální společenství formovala na základě nikoliv objektivních historických daností typu společná minulost, ale právě sdílených představ o nich, tedy na základě kulturních konstruktů produkovaných mimo jiné i v literární tvorbě.

Velkou předností práce je, že se týká velmi významné problematiky, totiž utváření představ o nacionálním společenství a jejich souvislostí (např. s typografickým podnikáním); českému národnímu hnutí a jeho utváření je sice věnována v historiografii značná pozornost, nikoliv ovšem v případě samého počátku 19. století, výzkum na tomto poli tedy patří spíše k výjimkám. Hlavní badatelskou otázkou pak je, jak se ve specifické části Krameriovy literární produkce, totiž jeho fiktivních cestopisech, definuje český národ a jeho vazba na širší slovanský celek a s jakými normativními vlastnostmi se spojuje představa o ideálním češtví. Kromě této hlavní výkladové linie se pak v textu několikrát vrací otázka po souvislosti „pravého češtví“ s aktivitami České expedice zahrnujícími tvůrce i recipienty zde publikovaných děl.

Jakkoliv je diplomní práce jako celek zpracována kvalitně, mám k ní několik kritických připomínek. Určité výhrady bych si dovolila vznést především vůči úvodní pasáži o teoretickém zakotvení – považuju ji za poněkud nekonzistentní, poněvadž jasně nevysvětluje souvislosti mezi zmiňovanými koncepty a obsahuje řadu „skoků“ (buť k významným jménům jako Kalista, White, Chartier či Darnton). Je skutečně pravda, že autoři hlásící se k novému historismu cíleně nebudovali „vlastní systém teorií, nýbrž si vybír[ali] z různých metodologických postupů“, ale přesto nemyslím, že by podobná teoretická asambláž byla podle jejich gusta. Navíc zůstává poněkud sporné, kolik z teoretických východisek se

skutečně prosadilo v následujícím rozboru Krameriových textů. Některé věty v teoretické části si podle mě dokonce i protirečí, nebo přinejmenším není zcela jasné, v jakém jsou k sobě vztahu. Srov. např.: „Podle Procházky například texty mohou obsahovat vzájemně se vylučující **strategie a diskurzy**, jejichž odhalení však **nevede** ke konečné historické pravdě.“ „Přínos Nového historismu spatřuji také v tom, že propojuje historiografii s literární vědou, a předpokládá, že **důležitou** roli pro pochopení reprezentace společnosti hraje **žánr textu a jeho funkce**.“ „Podle Stephena Greenblatta se Nový historismus inspiruje Cliffordem Geertzem a předpokládá, že **je možné** odkrýt významy, jichž si autor **nebyl vědom** (Greenblatt – Callagherová, 255 - 256).“ „Díky této analýze struktury jazykových témat **lze** odhalit, co je vlastní **vklad** autora.“ „Jeho dílo interpretuju jako kombinaci intencí a neosobních narativních schémat, jež nám **zamezují** proniknout do jeho myslí.“

Pokud bychom měli shrnout závěry čtvrté kapitoly, které jsou největším přínosem předkládané práce, Kramerius spojoval „dobré vlastenectví“ zaprvé s fungováním České expedice – jednalo se tedy o skupinu hovořící určitým jazykem petrifikovaným v Krameriových spisech a současně buď produkující, nebo alespoň konzumující jeho texty (tedy o „spolupracovníky“ či „zákazníky“). Toto zjištění je velmi přínosné v tom ohledu, že zdůrazňuje úzkou vazbu raných nacionálních imaginací na komerční aktivity tiskařů, což částečně potvrzuje Andersonovy teze a vydalo by na samostatnou (a v české historické vědě vysoce žádoucí) studii. Dále pak Kramerius apeluje na nacionální společenství, aby dostalo řadě normativů – kromě boje o zachování jazyka, který by měl zabránit „vykořenění“, se jedná o racionální a tolerantní vztah k náboženství, střídmost a přičinlivost (přičemž práce je genderována), zdvořilost, uctivost, čistotnost, péči o zdraví či kladný poměr k inovacím. V této souvislosti jen na okraj podotýkám, že jsem nepochopila třístupňovou typologizaci těchto normativních rovin na str. 34. Fialka spojuje tyto požadavky obecně s osvícenským katolicismem či křesťanstvím (např. křesťanským ideálem práce). Požadované vlastnosti a dovednosti pak odlišují ideál křesťanského Čecha od jiných společenství a Kramerius buď s pochvalou konstatuje, že už se Čechevé tímto způsobem chovají, nebo apeluje na to, aby začali.

Krameriovy normativní výpovědi by ovšem šlo interpretovat různě. Osobně se domnívám, a poukázala jsem na to i ve svém výzkumu k této problematice, že se v případě Krameriových cestopisů jedná o poněkud komplexnější problém. Kramerius se ve svých spisech (nejen cestopisných) opakovaně tematizuje určité univerzálně platné normativní rastry, které jsou vázány na (po)osvícenské ideologie a josefinistický reformní diskurs, především na poli biopolitiky a hygieny, zachování genderového a společenského řádu

(včetně kritiky nevolnictví a neusedlosti), racionality hospodaření a pracovního výkonu. Tyto normativní rastry pak v jeho spisech, včetně cestopisů fungují jako univerzálně platný vztahový rámec, podle něhož se odvíjí výklad a jsou aplikovány nejen na společenství Čechů, ale obecně na všechny mezilidské vztahy, a to včetně mimoevropského „jiného“. To vystihuje i přiléhavý citát, který Fialka zvolil za hlavní titul své práce, totiž že by tak „měli všichni dělat“. Kramerius pak jednotlivce i sociální společenství popisuje a dichotomně hodnotí v závislosti na tom, do jaké míry se těmto univerzálním normativům přibližují, tedy nikoliv podle toho, zda se jedná např. o křesťany či Čechy. Nelze tedy podle mého názoru tvrdit, že by ideální češství bylo primárně spojeno s křesťanstvím, jakkoliv jsou pozitivní vlastnosti připisovány křesťanství častěji než jiným náboženstvím. Kramerius totiž svůj univerzální normativní rastr používá „napříč náboženstvími“, takže ve svých cestopisech negativně hodnotí křesťanské církve, pokud je porušují (např. katoličtí správci amerických kolonií, Portugalci v Goa či holandské kalvinisty na Šrí Lance), ale chválí i osmanskou správu za její toleranci k poddaným.

Z tohoto hlediska by se pak některé Fialkovy interpretace jevily jako mírně zavádějící, což se pokusím ilustrovat na několika případech. Autor se např. zmiňuje o kritickém postoji Kramera k Francouzům a Francouzské revoluci (str. 21, 45). V případě revoluce se skutečně jedná o zvrát společenského řádu, který se neslučoval s výše popsaným systémem normativních opozic. To ovšem nemusí znamenat, že by Kramerius měl negativní vztah k Francouzům jako nacionálnímu společenství. Rovněž v jejich případě platí podobná logika jako u jiných komunit – z hlediska univerzálních normativů lze i na Francouzích ilustrovat dobré či špatné příklady jednání. V *Ouplném vypsání Egypta* se tak setkáváme s pozitivním hodnocením francouzské napoleonské expanze, poněvadž má podle Krameriových představ přinést na dané území fungující správu, zamezit potulce a pověrám a zpřístupnit místní umělecké památky evropské veřejnosti (*Ouplné vypsání*, str. 105, 202, 212). Analogicky lze argumentovat i v případech, kdy Kramerius kritizuje některé vládcy a podle Fialky tak činí z toho důvodu, že dotyčný „panovník není Evropan nebo křesťan“. Spíše než náboženství či mimoevropský původ je však podle mého názoru zásadní, do jaké míry se daný panovník a jeho údajné jednání hodí do normativního vzorce – osmanští či indiští vládci mohou být hodnoceni pozitivně (pokud např. pohřbívají mrtvé daleko od měst, zakročí proti neusedlému obyvatelstvu či nezohledňují sociální původ při kariérním vzestupu úředníků), stejně jako křesťanští správci amerických kolonií mohou být kritizováni (když v koloniích nastolí systém příliš tuhého „nevolnictví“ či zavedou příliš vysoké daně). Pouze okrajově bych se ještě zmínila o tom, že pojem „otroctví“ (str. 44), označuje u Kramera ve většině případů nikoliv

obchod s lidmi, ale příliš přísné nevolnictví jakožto formu vrchnostenského vztahu (z toho hlediska by pak byla pochybná Fialkova teze o „politickém manifestu“, poněvadž by se ve většině případů spíše jednalo o projev josefínského reformního diskursu.

Svou interpretaci samozřejmě autorovi nepodsouvám, korpus Krameriových textů by bylo jistě možné interpretovat i jiným způsobem, pouze se domnívám, že by pokus o jakékoliv komplexnější pojetí zabránil několika menším argumentačním zádrhelům, na které nyní v práci narazíme. Především by komplexnější interpretace napomohla propojit mezi sebou řadu postřehů, poznámek a drobných poznatků, které jsou často velmi přínosné a slibné, ale autorovi se je nepodařilo v práci plně rozvinout. Přestože struktura práce je jako celek přehledná, setkáváme se s tím, že se různá témata několikrát vracejí, nebo jsou jen „nakousnutá“ a argumentačně nedotažená. Občas se také stane, že argument působí „přeinterpretovaně“ právě proto, že není zapojen do propracovanějšího výkladového celku (za takový bych považovala, např. paralelu mezi pěstováním ovocných a stromů a psaním literárních děl na str. 42–43). Současně jsem si ale dobře vědoma toho, že napsat komplexněji pojatý a lépe propojený výklad právě o Krameriově tvorbě je krajně obtížný úkol, který dost možná překračuje nárok diplomní práce – krameriovský diskurs se totiž vyznačuje tím, že se v něm jednotlivé motivy často opakují a vracejí se v nejrůznějších souvislostech. Kromě poněkud ubíječného čtenářského zážitku je tak i samotná analýza podobných textů vskutku oříškem.

Za druhé mi připadá problematické, že autor na začátku deklaruje, že bude zkoumat nejen reprezentace společností Čechů, ale současně i reprezentace „jiného“, které spoluvytvářejí českou kolektivní identitu (zmiňuje se v této souvislosti také o konceptu orientalismu). Rovina alteritních diskursů ovšem z výkladu spíše vypadává a hlavním předmětem práce se stávají normativy definující české společnosti. Uchopit cestopisy tohoto období z pozic orientalismu by samozřejmě bylo zcela jiné téma, přesto autor už nyní zařadil do svého textu citáty, na něž by se dal tento koncept uplatnit (srov. např. pasáž o striktním oddělování starých a současných Egyptanů na str. 16, kde se vyloženě nabízí Saidův postřeh o stereotypu splnění civilizační role Blízkého východu v minulosti a neschopnosti jí dostát v moderní době, která zakládá „nutnost“ koloniálního panství). Není samozřejmě nutné analyzovat cestopisnou produkci přednostně před jinými typy literatury, ale při četbě diplomní práce se vnucuje otázka, proč jsou vlastně hlavním pramenem právě cestopisy, když se hlavním autorovým zájmem staly definice a normativy českého národního společnosti. Nebyly by cestopisy vhodné spíše pro druhý uvažovaný směr výzkumu, totiž reprezentace „jiného“, který pak autor spíše opustil? Jedním z kritérií výběru pramenů mělo být podle

Fialky to, že mají dialogickou formu, ovšem i velká část Krameriových didaktických spisů jsou dialogy, někdy dokonce mezi stejnými „aktéry“. (Jinak k autorovu pojednání o pramenech bych ještě podotkla, že se v práci několikrát opakuje chybná informace – Krameriovův cestopis o Egyptě se prý dochoval „jen ve druhém vydání“ /str. 7, 26/, což ovšem platí jen pro jeho elektronickou verzi, starý tisk je zachováno v řadě exemplářů).

Komplexnější pojetí by současně bývalo mohlo umožnit výklad argumentačně dotáhnout – v této podobě se však práce vyznačuje spíše tím, že otevírá řadu zajímavých témat a občas se k nim i opakovaně vrací, ale tato témata se mi nezdají dostatečně propojena mezi sebou. Je to trochu škoda právě proto, že řada postřehů je skutečně velmi přínosná a navíc citáty z Krameriových děl jsou často skvěle vybrány. Mezi takové dobré nápady patří i komerční rozměr Krameriových aktivit (problematika reklamy, rekrutování čtenářů atd.), mocenská asymetrie mezi Poslem a Lipanem, rovina atraktivity četby či strategie, jakými si Kramerius udržoval pozici v rámci národního společenství. Stejně tak se autor okrajově dotkl i zcela zásadních ideologických souvislostí Krameriovy tvorby, totiž kritiky asketismu a monastických společenství ve vazbě na ideologii pracovního výkonu či představ o zachování společenského řádu. Některé postřehy mně dokonce pomohly podívat se na Krameriovu literární produkci novým prizmatem a jsem za ně autorovi vděčná. Např. jsem dříve nikdy neuvažovala o důrazu, který Kramerius klade na riziko plynoucí pro národní společenství z četby neznámých autorů (str. 22). Právě podobné podnětné nápady by se ovšem zasloužily lépe a komplexněji propracovanou a propojenou argumentaci, aby nezanikly v množství dalších fragmentarizovaných postřehů.

Jinak pokud se týká samotného utváření moderního národa, domnívám se, že by na příkladu Krameriových textů bylo možné poněkud více rozvinout Andersonův přístup, na nějž se autor především odvolává. Fialka z Andersona přebírá tezi, že národ je utvářen v představách svých členů a že sdílené imaginativní vztahování k jiným členům nacionálních komunit souviselo s komunikací a četbou. V případě Krameria se pak společenství vytváří už jen tím, že se definuje a oslovuje a že se „správným Čechům“ zprostředkovává představa o vlastnostech a způsobech chování, o něž by měli usilovat. Fialka ovšem současně také naznačuje badatelský směr (str. 48), který by byl v souvislosti s Andersonem minimálně stejně přínosný, totiž zamyslet se nad tím, kdo tvoří imaginární společenství Čechů ve smyslu komunity, jejíž členové si sami sebe navzájem dokážou představit, ale nikdy se neseťkají, a která zahrnuje i minulé a budoucí generace. Autor si okrajově povšiml toho, že Kramerius do této imaginární skupiny řadil i raně novověké spisovatele, tedy ty, kteří byly v jungmannovském narativu dějin české literatury spojovány se zlatým věkem českého jazyka

(„veleslavínská čeština“). Do tohoto narativu nepatří jen Kryštof Harant, ale třeba i Komenský, o němž se Kramerius také zmiňuje, i když to Fialka přímo popírá (str. 45; *Ouplné vypsání*, s. 100, zde v souvislosti s „labyrintem“). Historický narativ dějin českého jazyka a literatury by vůbec představoval zajímavé téma pro to, jak se vytvářela česká imagined community – významné se z tohoto hlediska jeví zmínky o pálení českých knih a úpadku jazyka v posledních třech stoletích, stejně jak to, že Kramerius na autory z některých období odkazoval přednostně, vybíral si podle nich i ediční politiku České expedice a dokonce „veleslavínské období“ upřednostňoval i ve svém antikvariátu, na něž vycházely v jeho knížkách reklamy.

Co se týká jazykové stránky, diplomní práce je napsána srozumitelným a relativně kvalitním stylem, do něhož se však patrně promítlo to, že byl text dokončován ve spěchu. V některých případech tak ve větách vypadla slova, setkáváme se i s poměrně závažnými stylistickými a gramatickými chybami („aby získané informace měli smysl“). Některé věty nejsou podle mého názoru zcela srozumitelné (srov. např.: „Domnívám, že etnické skupiny vznikají vědomě na základě něčích zájmů, jež manipulují se skupinami jedinců na základě diskurzu etnicity. Tuto činnost však nepokládám za podmínku dostačující.“ „Neevropští a nekřesťanští králové jsou tedy jediní, vůči nimž je zmíněna kritika, jinak však Posel kritiku panovníka odmítá, a v tomto smyslu je apolitický.“ „Zaměřuji se také na to, jakým způsobem bylo češství vymezováno, tedy pomocí jakých metafor Kramerius přesvědčuje čtenáře, aby se hlásili k češství, a to zejména zjišťováním, jaké reprezentované kategorie jsou si podobné.“). Za poněkud problematický považuji rovněž fakt, že do výkladu hodně pronikl jazyk pramenů, který se dále neproblematizuje (méně zasvěcený čtenář by např. jistě uvítal vysvětlení, co za geografickou entitu že se skrývá pod pojmem Mogolské císařství). Naopak ocenit je zapotřebí reflexivní styl, tedy neustálé uvažování o vlastní perspektivě a vlastním interpretačním postupu.

Práce je každopádně zpracována kvalitně, a to po stránce argumentační, interpretační i heuristické, a proto ji doporučuji k obhajobě. Vzhledem k výše zmíněným silným i slabým stránkám ji navrhuji hodnotit známkou **velmi dobře („dvojka“)**.

Praha 31. srpna 2013

Lucie Storchová